

Cheap Print and the People. European Perspectives on Popular Literature

Edited by David Atkinson and Steve Roud

Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2019, xii+367 l.

Az utóbbi években örvendetes módon egyre több kutató figyelme fordul a populáris irodalom nemzetközi összefüggései felé. Az olcsó és népszerű nyomtatványok nemzeti keretekben való meghatározásai helyett a jelenség európai kontextusú értelmezése termékeny iránynak mutatkozik. A közelmúltban több olyan tanulmánykötet is napvilágot látott, amelyek ebből a megközelítésből, nemzetközi dimenzióba helyezve, többé-kevésbé összehangolt módon mutatják be az európai populáris nyomtatványok sokszínűségét, hasonlóságait, különbségeit és kapcsolódásait.¹ Ebbe a sorba illeszkedik a David Atkinson és Steve Roud által szerkesztett *Cheap Print and the People. European Perspectives on Popular Literature* című, végre a nyugat-európai könyvkultúrán túlra is kitekintő kötet. Szerkesztői a népi/populáris kultúra elismert kutatói. A folklorista-irodalomtörténész Atkinson balladakutatásaival, elsősorban az angol balladahagyomány terein végzett vizsgálataival vívta ki a szakma elismerésért, a könyvtáros-bibliográfus Roud pedig számos publikációja mellett a róla elnevezett *Folk Song Index* és a *Broadside Index* adatbázisok megalkotásával szerzett elévülhetetlen érdemeket.²

A két szerkesztő gyümölcsöző együttműködése ez idáig három, az utcai irodalmat tematizáló kötetet eredményezett.³ A jelen ismertetés tárgyát képező harmadik, 2019-ben publikált tanulmánykötet tizenhárom fejezete Európa számos országába és régiójába kalauzolja a populáris kultúra iránt érdeklődő olvasókat (Skandinávia, Oroszország, Ukrajna, Franciaország, Spanyolország,

1 Roeland HARMS, Joad RAYMOND and Jeroen SALMAN, eds., *Not Dead Things: The Dissemination of Popular Print in England and Wales, Italy and the Low Countries, 1500-1820*, Library of the Written Word 30 (Leiden: Brill, 2013); Massimo ROSPOCHER, Jeroen SALMAN and Hannu SALMI, eds., *Crossing Borders, Crossing Cultures. Popular Print in Europe (1450-1900)* (Berlin-Boston: De Gruyter, 2019)

2 Atkinson a *The Anglo-Scottish Ballad and its Imaginary Contexts* című könyvével (Cambridge: Open Book, 2014) elnyerte a Folklore Society által alapított Katharine Briggs-könyvdíjat 2014-ben, melyet éppen tíz évvel korábban Steve Roud kapott meg *Penguin Guide to the Superstitions of Britain and Ireland* című munkájáért (London: Penguin, 2003). A *Roud Folk Song Index* mintegy negyedmillió hivatkozást számláló kutatási segédlet, amely a színhagyományból összegyűjtött, több tízezer angol nyelvű, egyedi azonosítóval ellátott dal adatait tartalmazza. A *Roud Broadside Index* az előzővel összekapcsolva az 1900 előtti nyomtatott forrásokról nyújt felvilágosítást. Az index keresőoldala a Vaughan Williams Memorial Library honlapjáról érhető el: <https://www.vwml.org/vwml-help-2/> (hozzáférés: 2022. 04. 29).

3 David ATKINSON and Steve ROUD, eds., *Street Ballads in Nineteenth-Century Britain, Ireland, and North America: The Interface between Print and Oral Traditions* (Farnham: Ashgate, 2014); David ATKINSON and Steve ROUD, eds., *Street Literature of the Long Nineteenth Century: Producers, Sellers, Consumers* (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2017).

Olaszország, Szlovénia, Bulgária és Magyarország).⁴ Mindjárt a kiadvány első oldalain a terminológia egységesítését célzó jegyzetek tisztázzák a kötetben használt főbb fogalmakat, ami már csak amiatt is üdvözlendő, mert ezáltal a társadalmilag és kulturálisan is markánsan eltérő, különböző földrajzi területeken a populáris nyomtatványokra használatos konfúz és széttartó elnevezések helyett egy viszonylag koherens hivatkozási alapot kínálnak a kutatóknak és az olvasóknak, egyúttal tematikailag is kijelölve a kötet csomópontjait. Az itt meghatározott négy fogalom a következő:

almanac: tartalmilag a kalendáriummal rokon, de annál hosszabb és drágább kiadvány;

broadside: egylapos nyomtatvány;

chapbook: ponyvafüzet vagy a ponyvaárus által terjesztett egyéb kiadvány;

popular print: kevés szöveggel kísért népszerű nyomtatvány.

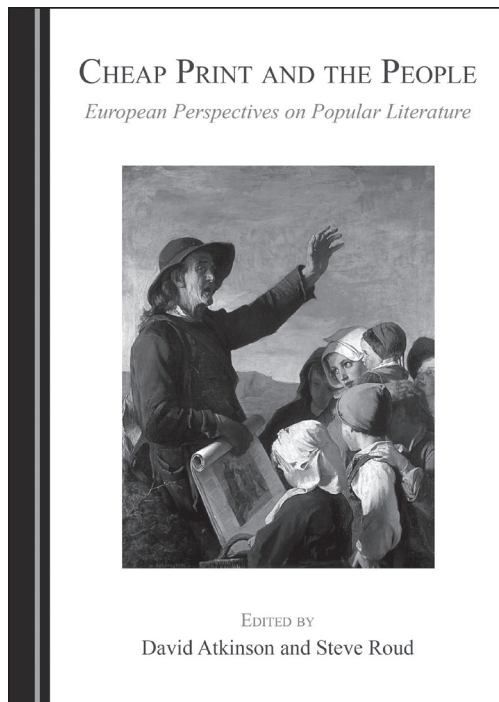
Noha ehelyütt nem definiálják sem a *cheap print*, sem pedig a *street literature* kifejezéseket, a kötet központi fogalmai éppen ezek volnának. Míg az előbbi kifejezés (*olcsó nyomtatvány*) inkább a könyvkereskedelem és a nyomdászattörténet felől világítja meg ugyanazt a fogalmat, az utóbbi inkább az irodalmárok és a folkloristák megközelítését tükrözi (*utcai irodalom*). A kötet legfőbb célkitűzését a szerkesztők a bevezetőben világosan megfogalmazzák: az európai kommunikáció történetének legfontosabb kiadványtípusaival, a kora újkortól kezdve a XX. századig előállított és terjesztett olcsó, népszerű irodalom különböző karakterű és sokféle termékének széles kínálatával kívánják megismertetni az olvasót az egyes európai régiók populáris kultúrájába bepillantást nyújtó esettanulmányokon keresztül. Elképzelésük a kötet két szintjén valósul meg. Egyrészt valamennyi tanulmány egy nagyobb egész részeként igyekszik átfogó képet nyújtani az adott ország vagy egy konkrét terület populáris irodalmáról, másrészt a történeti források komparatív perspektívából szemlélve kontinentális viszonylatban is mérlegre kerülnek. Ez a koncepció magában rejt bizonyos korlátokat. Részletes és mélyreható elemzéseket nem várhatunk a szerzőktől, cserébe az egyes tanulmányok segítségével sok irányból nyerhetünk betekintést az utcai irodalom több évszázados európai történetének egyes fejezeteibe. Érdemes hangsúlyozni: a kötetben közölt tanulmányok felhívják a figyelmet arra, hogy a sokáig értéktelennek és kutatói figyelemre érdemtelennek tekintett efemer forrásanyag egy része még mindig feltárára és értő elemzésre vár. Ez

4 Tervben van egy második kötet megjelenítése is, az innen hiányzó területek, pl. Németország bemutatására.

a felismerés egyszerre tölti el az olvasót csalódottsággal és a kiaknázható lehetőségek iránti őszinte izgalommal.

A kötet az egyes fejezetek elrendezésével szó szerint is körbejárja Európát, az Ibériai-félszigetről indulva Franciaország és Bretagne érintésével Skandinávián keresztül Kelet-, majd Délkelet-Európába, onnan Közép-Európán keresztül az Appennini-félszigetig. A szerkesztői bevezető után következő két első fejezet a spanyol *literatura del cordelt* mutatja be.⁵ Alison Sinclair, a University of Cambridge nyugalmazott professzora, a spanyol irodalom és eszmetörténet kutatója *Popular Literature in Spain: A Mouse's Tale* című tanulmányában leginkább annak

a kérdésnek a fontosságát hangsúlyozza, hogy hogyan vándoroltak a nyomtatványok Spanyolországban belül (7–32). Ennek vizsgálatához több szempontot is felvet: egyrészt leszögezi, hogy a nyomdászok játszották a főszerepet a populáris irodalom és a fogyasztók közti közvetítő folyamatban, másrészt lényegesnek tartja pontosabban meghatározni a befogadók olvasni tudásának mértékét. Nem világos ugyanis, hogy az írástudatlanságra vonatkozó adatok mennyiben utalnak az olvasási kompetenciákra, s nem adnak választ arra a kérdésre sem, hogy a ténylegesen analfabéták hogyan kerültek kapcsolatba mégis az utcai irodalommal. Egy másik érdekes aspektust is kiemel: az utcai árusok lehetőségeit meghatározó jogot, elsősorban a helyi szabályozásokat mint fontos és kiaknázendő forráscsoportot említi. A szerző amellet érvel, hogy a sokáig értéktelennek minősített olvasmánytípusokra irányuló tudományos kutatást hatékonyan mozdíthatja elő a forráskiadványok láthatóvá tétele. Ennek jegyében dolgozik

5 Az elnevezés a zsinórra akasztott populáris kiadványok árusítási módjára utal (*la cuerda* 'kötél, húr').

évek óta Pura Fernández és Juan Gomis segítségével a spanyol ponyvák inspirálón gazdag digitális adatbázisán és általános katalógusán.⁶

A kötet másik spanyol vonatkozású fejezetét Inmaculada Casas-Delgado és a már említett Juan Gomis *Female Transgression and Gallows Literature in the Spanish literatura de cordel* című tanulmánya alkotja (33–59). A fejezet úttörő módon vizsgálja a törvényen kívüli, lázadó nők reprezentációit a spanyol ponyvairodalomban. A populáris nyomtatványok leegyszerűsítő értelmezése helyett, a terelés és a fogyasztás hierarchikusan elképzelt viszonyát újragondolva a szerzőpáros a jelenség összetettebb dinamikája mellett érvel akkor, amikor azokra a politikai, gazdasági, vallási és kulturális tényezőkre irányítják a figyelmet, amelyek befolyásolhatták a nyomtatványok tartalmát. A tanulmány megkérdőjelezi annak az elképzelésnek az érvényességét, miszerint a ponyva a hatalom olyan propagandaeszköze volna, amelynek segítségével könnyedén kontrollálhatók a tömegek. A spanyol ponyvanyomtatványokban a női főszereplők olykor a tipikusan nőknek tulajdonított karakterjegyeket viselik (mint pl. engedelmesség, áhítatosság, szorgalom), máskor azonban hagyományosan a férfiaknak tulajdonított olyan jellemzőkkel bírnak, mint az erőszak, a bátorság vagy az intelligencia (lásd például a Doncella Teodorról vagy a valladolidi renegátról szóló történeteket). A fejezet e karakterek elemzésével a női törvényszegés ambivalens megjelenési módjait mutatja be a spanyol populáris nyomtatványokban.

A következő fejezet szerzője az ismert társadalom- és kultúrtörténész, David Hopkin, akinek a kutatásai elsősorban a XIX. századi Európa különböző társadalmi csoportjainak szóbeli és népi kultúráira irányulnak.⁷ A kötetben megjelent *Ballads and Broadsides in France: Accounting for an Absence* című tanulmánya (60–94) azt a kérdést vizsgálja, vajon mi lehet az oka annak, hogy Franciaország nem bővelkedik történeti balladákban.⁸ Az irodalmi ízlést ele-

6 A *Mapping pliegos* elnevezésű projekt a Spanyolországban a XIX–XX. században kiadott nyomtatványokra vonatkozó adatbázist és digitális könyvtárat kínál: <http://biblioteca.cchs.csic.es/MappingPliegos/> (hozzáférés: 2022. 04. 29).

7 Első, *Soldier and Peasant in French Popular Culture 1766–1870* címmel megjelent monográfiája, mely a populáris nyomtatványokra koncentrált, a Royal Historical Society által odaítélt Gladstone-díjban részesült (Rochester, N.Y.: Boydell Press for The Royal Historical Society, 2003). *Voices of the People in Nineteenth-Century France* című könyvében azt mutatta be, hogy hogyan lehet a folklórgyűjtéseket felhasználni a társadalmilag marginalizált hétköznapi emberek (parasztok, halászok, textilmunkások) életének és társadalmi problémáinak új megvilágítására (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 2014-ben e munka érdemelte ki a Katharine Briggs-díjat.

8 A fejezet magyarul is olvasható Vaderna Gábor fordításában és magyarázó jegyzeteivel kísérvé: David HOPKIN, „Balladák és egy lapos ponyvák Franciaországban: Számvetés egy hiányról, ford. VADERNA Gábor”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 8, szerk. CSÖRSZ Rumén István, 119–146 (Budapest: Reciti, 2020).

mezve arra a megállapításra jut, hogy az utcai irodalom fogyasztása során a szöveggel szemben a franciák a vizualitást, az elbeszélésekhez képest pedig a dalokat helyezték előtérbe. A ponyvák terjesztésének performatív módját hangsúlyozva (az árusok elénekelték dalaikat, a híreket képekkel illusztrálták) úgy véli, hogy a vásárlók Franciaországban máshogyan fogyasztották az utcai irodalmat, s nem is annyira a ponyvára került szöveget, sokkal inkább az előadást vásárolták meg.⁹ A szerző gondolatébresztő írásában felveti az utcai irodalom, valamint az énekes klubok és bárók (*goulette*-ek és *café-chantantok*) közötti kapcsolat lehetőségét is.

Daniel Giraudon *Itinerant Ballad Singers and Songs Printed on Broadside Sheets in Lower Brittany* című tanulmánya (95–120) Alsó-Bretagne balladaénekesire, a populáris kiadványok előállításának folyamatára és a terjesztés módjára helyezi a hangsúlyt. A dalokat tartalmazó breton egylapos nyomtatványok aranykora 1820 és 1920 között volt, szerzőik és előadók viszonylag jól ismertek, többnyire az alsóbb társadalmi rétegekből kerültek ki. Giraudon számos példán keresztül mutatja be azt a folyamatot, hogy hogyan módosult a vándorló breton balladaénekesek repertoárja, a konzervatív hang hogyan vált progresszívebbé azzal párhuzamosan, ahogyan egyre több társadalmi és politikai kérdésre kezdtek el az énekesek reflektálni dalaikban. Az előadók tevékenységének mikroszintű feltárása nemcsak a nyomtatott írásbeliség és a szóbeliség kapcsolatát világítja meg, de hatékonyan segít felmérni azt is, hogy hogyan változott az Alsó-Bretagne vidéki lakosság mentalitása a XIX. században és a XX. század elején.

A holland kultúrtörténész, Jeroen Salman¹⁰ *Devotional and Demonic Narratives in Eighteenth- and Nineteenth-Century Dutch Penny Prints* címmel (121–138) a négy évszázadon keresztül népszerű, különböző karakterű holland olcsó nyomtatványok közül egyet vizsgál meg: a változatos műfajú és tematikájú egylapos képes nyomtatványokat, az úgynevezett *catchpenny printeket*.¹¹ A szerző kiindulópontja, hogy az olcsó, népszerű nyomtatvány az európai történelem egyik első tömegmédiума volt, amely jelentős hatást gyakorolt a holland populáris kultúrára mind az előállítás volumene, a széles körű terjesztés, valamint a szöveg és a kép sikeres kombinálása révén. A holland filléres nyomtatványoknak

9 A kötet címlapképe is ezt a situációt idézi fel Alexandre Antigna utcai képárusról készített festményének segítségével (*Le marchand d'images*, 1862 körül)

10 Jeroen Salman az európai populáris kultúra innovatív kutatásának ösztönzésére létrehozott EDPOP- projekt (European Dimensions of Popular Print Culture) vezetője volt 2016 és 2019 között. 2014-ben jelent meg a holland és angol vándorárus-hálózatokról szóló monográfiája: *Peddlars and the popular press. Itinerant distribution networks in England and the Netherlands (1600–1850)* (Leiden: Brill, 2014).

11 Az angol *catchpenny print* terminus nagyjából megfeleltethető azzal a kiadványtípussal, amit a francia *imagerie populaire* vagy a német *Bildergogen* kifejezések jelentenek.

két olyan sajátossága érdemel említést, amely markánsan megkülönbözteti más hasonló, európai nyomdatermékektől. Egyrészt a *penny printek* már a XVII. században kezdtek világiasodni, azaz a vallásos nyomtatványok helyébe fokozatosan a szórakoztató kiadványok léptek, melyek Európa más részeihez viszonyítva sokkal korábban, a XVIII. században élték fénykorukat. Másrészt e nyomtatványoknak jóval a gyerekirodalom 1750 utáni felemelkedése előtt elkülönült közönségét jelentették a gyerekek. A tanulmány arra fókuszál, hogy a szekularizálódó tematika ellenére a populáris nyomtatványok gyakran démonikus és vallási elemeket tartalmaznak. Ennek bizonyítására néhány ismert történet ponyvaválogatását is megvizsgálja (*Genovéva, Faust, Ördög Róbert, Duyfken és Willemyn, Jan de Wasser és Griet*). Ennél is hasznosabb, hogy a ponyvakutatók számára általános és továbbgondolandó elemzési szempontokat kínál például a színház és az utcai irodalom szoros kapcsolódásához, a pedagógiai törekvések ponyvai megjelenéséhez, s ahhoz, hogy az olcsó nyomtatványok segítségével hogyan ágyazódnak be klasszikus irodalmi és folklórszövegek a kollektív emlékezetbe.

A következő két fejezet a skandináv filléres nyomtatványokat, pontosabban a műfajként értett *skilling balladnak*¹² nevezett, kurrens történeteket tematizáló dalokat állítja középpontba (Siv Gøril Brandtzæg és Karin Strand, *The Scandinavian Skilling Ballad: A Transnational Cultural Heritage*; Astrid Nora Ressem, *Singing Out Loud? Selling Skillingstrykk in Nineteenth- and Early Twentieth- Century Norway*, 139–190). E megközelítések újszerűségét az adja, hogy a jelenséget nem nemzeti, hanem geopolitikai határokon átívelve skandináv (elsősorban svéd, dán és norvég) kontextusban értelmezik. A kötet leg hosszabb, Siv Gøril Brandtzæg és Karin Strand által jegyzett tanulmánya a skandináv populáris balladahagyományt nemzetközi kulturális örökségként elemzi. A szerzők rámutatnak arra, hogy a tömegsajtót megelőző, később azal párhuzamosan együtt élő és fejlődő hírballadákat (*nyhetsviser*) sokáig egymástól elszigetelten szemlélték, s bár ezeket a nemzeti kutatások külön-külön is sajátjuknak fogták fel, valójában tematikailag ún. pánskandináv repertoárt képviselnek. E szövegek felől nézve a térség politikai, társadalmi és ideológiai feszültségeinek érdekes képe rajzolódik ki. Ressem az előző fejezethez szorosan kapcsolódva a XIX. század végi és a XX. századi olcsó nyomtatványokkal kapcsolatos norvég kereskedelmi gyakorlatot mutatja be: kik voltak az eladók, hogyan működött a kereskedelem, meg tudtak-e élni ezeknek a ponyváknak az eladásából? A kötet több fejezete is felhívja a figyelmet az utcai árusítás eladás-

12 *Skilling* a shilling skandináv megfelelője, a norvég, a dán és a svéd rigsdaler/riksdaler váltópénze volt. A régió legtartósabb nyomtatott kulturális termékei az 1-2 skillinges nyomtatványok voltak. A *skilling ballad* sok hasonlóságot mutat a népszerű angol egylapos *broadside ballad*dal, de kevesebb képet tartalmaz, és formailag is inkább a füzetes ponyvák vagy a röplapok felé mutat.

technikájára, hangsúlyozva, hogy az éneklés, a szórakoztatás mint kereskedelmi gyakorlat az árusítás fontos eleme volt. Ressem egyik megállapítása szerint a norvég árusok elsődleges szempontja az volt, hogy hallják őket, ezért inkább hangosan, mint szépen énekeltek. A szerző esetpéldák bemutatásával a ponyvárusítás közgazdaságtanát is megvizsgálja, mely alapján úgy véli, hogy az utcai irodalom árusítása jövedelmező üzlet lehetett, különösen azoknak biztosított jó megélhetést, akik jó előadói képességekkel rendelkeztek.

Kelet-Európa populáris könyvtermelésről és a népszerű kiadványok terjesztésének gyakorlatáról szintén két fejezetben olvashatunk. Hanna Chuchvaha *Images, Words, and Book Production in the Russian Empire: Popular Prints, Lubok Books and Illustrated Magazines* című dolgozatában (191–222) az Orosz Birodalom *lubok*nak nevezett illusztrált ponyvái és képes magazinjait mutatja be a XVII. századtól kezdve. A legnépszerűbb ponyvakiadványok a XIX. században a középkori, nyugat-európai eredetű lovagi történetek oroszított változatai voltak (208–209). Ehhez hasonlóan a képes magazinok szintén nyugati mintára készültek, azonban sokkal szélesebb társadalmi rétegek számára kínáltak hasznos és szórakoztató olvasmányokat (a legkelendőbbek a XIX. század végére már több százezres példányszámban találtak gazdára).

Viktoriiia Voloshenko *Cheap Print for the Ukrainian People: Lubok Books, „Little Russian Literature” and „Literature for the People”* című tanulmánya (223–251) a XIX. század végétől az ukrán piacokon elérhető *lubok*-kiadványokat állítja a középpontba. A témaválasztás relevanciáját jól jelzi egy 1901-ben készült ukrán falusi könyvleltár, amely szerint a lakosságnál fellelhető, összes regisztrált könyvtermék mintegy harmada világi témájú ponyvakiadvány volt (225). A tanulmány nagy erénye, hogy számot vet az ukrán falusi lakosság olvasási kompetenciáival és preferenciáival, s ráirányítja a figyelmet az orosz és az ukrán ponyvairodalom összefüggéseire, az eltérő nemzeti vagy összbirodalmi érdekeket képviselő reprezentációira.

Klaus Roth, a Münchener Egyetem Európai Etnológia és Kultúraelemzés Intézetének professzor emeritusa több mint négy évtizede kutatja a délkelet-európai populáris irodalmat. *Street Literature in South-Eastern Europe: The Example of Bulgaria* című tanulmánya (252–273) egy másik nagy birodalom, az oszmán uralom alól 1878-ban felszabaduló Bulgária ponyvairodalmára irányítja a figyelmet, ahol a sajátos történelmi szituáció miatt csak későn, a XIX. században indulhatott meg a nemzeti nyelvű könyvnyomtatás. A század középső harmadában kezd felemelkedni az utcai irodalom (ekkor csupán 2–3% az írástudók aránya), mely a következő évtizedekben egészen a XX. század első harmadáig fontos közvetítő szerepet játszott a balkáni folklór és az irodalom között. Roth részletesen bemutatja a fikciós és nem fikciós, eredeti és fordított bolgár ponyvafüzetek műfaji és tematikus változatosságát. A műfajok közül kiemelten kezeli a meséket és a da-

lokat tartalmazó ponyvákat, melyek jelentőségét a folklór továbbélésének és változatképződésének biztosításában látja. Különösen jellemzőnek tekinti a bolgár vásári vándorénekesek a legutóbbi időkig hagyományos módon folytatott, hangszeres előadással kísért kereskedelmi tevékenységét.¹³ Roth kutatásai megvilágítják azt a folyamatot, hogy viszonylag rövid idő alatt hogyan vált egy nemzetközi jelenség a délkelet-európai populáris irodalom szerves részévé, melynek sajátosságai a szerző szerint a közép-európai utcai irodalomra emlékeztetnek.

A kötet egyetlen magyar vonatkozású fejezete Mikos Éva és Csörsz Rumen István közös tanulmánya. Úgy vélem, hogy a szerzőpárost nem szükséges e körben bemutatni. Mostani áttekintésünkkel (*Cheap Print in Eighteenth- and Nineteenth Century Hungary*, 274–306) összegző képet igyekeznek rajzolni a magyar nyelvű világi ponyvairodalomról a XVIII. század elejétől a hosszú XIX. század végéig, némi kitekintéssel a kalendáriumok felé is. A tanulmány röviden beszámol a magyarországi ponyvák kutatásának történetéről, majd részletesen szól a nyomtatványok kiadóinak és befogadóinak (elsősorban a tagolt középső rétegek) társadalmi háttéréről. A szerzők meglátása szerint a magyarországi populáris irodalom fénykora a XIX. század középső harmada volt, ekkor már a paraszti származású olvasók is kezdtek bekapcsolódni a ponyvakultúrába (287). A szerzők az írásbeliség és a szóbeliség közti oda-vissza csatolást néhány ponyvakiadvány-típus alapján érzékeltetik (betyárponyvák és a vőfélykönyvek). Bizonyára a külföldi kutatók számára is érdekes, ahogy a XVII–XVIII. századi fő- és köznevesi, valamint a diákság kéziratos kultúrájának és a XVIII–XIX. századi ponyvakultúrájának a kapcsolódási pontjaira irányítják a figyelmet. A gazdag és hiánypótló összegzést mindenképpen érdemes volna magyarul is megjelentetni.

Tudjuk, hogy a populáris nyomtatványoknak fontos szerepük volt a történelmi múlttól való gondolkodás és a nemzeti identitás formálódásában. Ez az állítás sajátos felhangokat nyer szlovén kontextusban, tekintettel arra, hogy a nyomtatott írásbeliségben fennmaradt legelső szlovén szavak is egy népszerű, egy lapos nyomtatványban őrződtek meg. Marija Klobčar tanulmányában (*The Cultural Importance of Broadside Songs in Slovenia*, 307–323) a forrásfeltárás hiányosságainak megjelölésével amellet sorakoztat fel érveket, hogy az egy lapos ponyvanyomtatványok hatása a szlovén népdal-hagyományra sokkal nagyobb volumenű lehetett az eddig ismertnél. Ennek kapcsán nem csupán a mai Szlovénia területén terjedő, a XVIII. században virágzó ponyvakultúrába enged bepillantást, hanem a nemzeti identitás megalkotásának jegyében fogant szlovén népdalku-

13 Az utolsó hagyományos bolgár vásári énekes, Marin Ivanov Nikolov 1994-ben hunyt el. A róla készült film (Klaus és Juliana Roth: *Der Bänkelsänger Marin Ivanov Nikolov in Sofia 1984*) online is elérhető: https://www.europeana.eu/en/item/331/_kmo_av_sid_17764 (hozzáférés: 2022. 04. 29).

tatás történetébe is, mely a nyomtatott forrásokon alapuló szöveganyagot eleve nem tekintette az autentikus népi kultúra részének. E gyűjtői szelekció részben magyarázattal szolgál arra, miért olyan problematikus a kérdés vizsgálata.

A kötet utolsó fejezete a kora újkori Itália utcai irodalmával ismerteti meg az olvasókat. Laura Carnelos tanulmánya (*Cheap Print and Street Sellers in Early Modern Italy*, 324–353) leginkább az árusokra és az eladás módjaira koncentrál, s a XVI–XVIII. századi utcai kereskedelemnek az olcsó nyomtatványok terjesztésében játszott szerepét hangsúlyozza. Kimondottan érdekes, ahogyan archivális források alapján rekonstruálja a XVIII. századig az itáliai könyvkereskedői hálózatok működését. Tanulmányához egy jegyzéket is mellékel azokról az utcai kereskedőkről, akik a populáris kiadványok előállításában és terjesztésében tevékenykedtek a Velencei Köztársaságban. Ebből a hasznos szöszedetből nem csupán az derül ki, hogy milyen sokféle utcai árus forgalmazott nyomtatványokat, de az a mód is, ahogyan a különböző termékek árusítása összekapcsolódott egymással (megtudhatjuk például, hogy a firenzei fánkárosok milyen típusú könyveket árultak a köztereken, vagy hogy a sajt és hús csomagolására szolgáló nyomtatott papírok és kéziratok hogyan hasznosultak újra a XVIII. századi Velencében).

A kötet eltérő gazdasági és politikai adottságú közegeit szemlélő, különböző társadalmi és kulturális gyakorlatokat bemutató esettanulmányait nehéz átfogóan értékelni. Különösen feltűnő, hogy az olcsó, nyomtatott irodalom az egyes országokban teljesen eltérő ütemben fejlődött; míg Hollandiában a populáris irodalom a XVIII. században már a fénykorát élte, Délkelet-Európában csak a XIX. század közepétől számolhatunk a jelenlétével. Visszatérő szempontok azonban az előállítás, a terjesztés és a fogyasztás gyakorlati kérdései (általános tanulság, hogy ez utóbbi lényegesen nehezebben vizsgálható), az irodalom és a fogyasztói mentalitás kapcsolódásai, valamint az állami és egyházi hatalom befolyásolási törekvései. Több tanulmány rávilágít az írott kultúra többrétegűségére, az olcsó nyomtatványok kultúraformáló szerepére. Számos szerző felveti az olcsó nyomtatványok médiaelméleti megközelítésének lehetőségét, melyek arra engednek következtetni, hogy nincs értelme a nyomtatott és orális, akusztikus, performatív és kéziratossá váló kommunikáció különválasztásának, mivel ezek együtt alkotnak egy multimediális rendszert. A kötet gazdag és unikális képanyaggal büszkélkedhet, az egyes fejezeteket összesen közel ötven illusztráció kíséri. Emellett azonban érdemes lett volna egy térképet is mellékelni, amely képes megjeleníteni és összefoglalni a kötet páneurópai jellegét. Összességében azonban így is eredményesen térképezi fel az Európában nyomtatott és terjesztett olcsó és népszerű kiadványok sokszínű, dinamikus történetét, s hasznos bevezetésként szolgál a populáris irodalom összehasonlító európai vizsgálatába.

Domokos Mariann